



T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

21.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
1. CİLT

26-31 MAYIS 2003
ANKARA

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI

Yayın No: 2995/1

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Yayın No: 97

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Koray OLŞEN

Dr. Fahriye BAYRAM

Dr. Adil ÖZME

Nurhan ÜLGEN

DİZGİ: Meryem UYANIKER

ISBN: 975-17-3105-4 (Tk.No)

975-17-3106-2 (1. Cilt)

ISSN: 1017-7663

Not: Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve geliş sırasına göre yayınlanmıştır.

**KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI DÖSİMM BASİMEVİ
ANKARA-2004**

İÇİNDEKİLER

| | |
|--|-----|
| Mehmet TOP Hakkâri İli ve İlçeleri Yüzev Araştırması 2002 | 1 |
| Aynur ÖZFIRAT, Catherine MARRO 2002 Yılı Van, Ağrı ve İğdir İlleri Yüzev Araştırması | 15 |
| Ali BORAN, Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU, Zekai ERDAL, İrfan YILDIZ Siit ve İlçelerindeki 2002 Yılı Yüzev Araştırması "Kurtalan" | 33 |
| M. SEYER Archäologisch-Sprachwissenschaftliches Corpus der Denkmäler mit Lykischer Schrift | 43 |
| Ahmet Ali BAYHAN, Fikri SALMAN Adıyaman İli ve İlçelerinde Yüzev Araştırması-2002 | 53 |
| Ender VARİNLİOĞLU, Pierre DEBORD Hyllarima | 65 |
| Bülent İPLİKÇİOĞLU Batı Pamphylia ve Doğu Lykia'da Epigrafya Araştırmaları 2002 | 75 |
| Axel FILGES Bericht Über die Arbeiten in Blaundos im Jahr 2002 | 79 |
| Önder BİLGİ, Sümer ATASOY, Şevket DÖNMEZ, Emin U. ULUGERGERLİ Samsun İli 2002 Dönemi Yüzev Araştırması | 87 |
| Timothy MATNEY, Kathleen NICOLL, Ann DONKIN "Geophysical Subsurface Mapping at Ziyarettepe and Geomorphological Survey in Upper Tigris River Valley (Diyarbakır Province), 2002" | 97 |
| Thomas DREW-BEAR Phrygia, Pisidia ve Lycaonia'da Epigrafik Yüzev Araştırmaları | 105 |
| Peter LAMPE Pepouza 2002: Vermessungsnetz, Neue Archäologische Zeichnungen, Oberflächenfunde | 109 |
| Nurettin ARSLAN Çan ve Lapseki İlçeleri Yüzev Araştırması Ön Raporu | 119 |
| Gürol BARIN, Enver AKIN, Feridun Suha ŞAHİN İlisu Klâsik Yüzev Araştırmaları 2002 | 127 |

| | |
|--|-----|
| Ertuğrul DANIK Yukarı Fırat Bölgesi 2002 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması | 139 |
| Mustafa H. SAYAR Kilikya'da Epigrafi ve Tarihî-Coğrafya Araştırmaları 2002 | 155 |
| Mustafa H. SAYAR Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihî-Coğrafya Araştırmaları 2002 | 169 |
| Özdemir KOÇAK Afyon Bolvadin Yüzey Araştırmaları 2002 (Neolitik Çağdan İlk Tunç Çağına Kadar) | 173 |
| Cevat BAŞARAN, Ali Yalçın TAVUKÇU, Vedat KELEŞ, Ertan KÜÇÜKEFE, Zerrin AYDIN TAVUKÇU Kuzey Troas-Parion Araştırmaları 2002 | 185 |
| Engin BEKSAÇ Balıkesir İli, Ayvalık, Gömeç, Burhaniye, Edremit ve Havran İlçelerinde Prehistorik ve Protohistorik Yerleşmeler Yüzey Araştırması 2002 | 193 |
| Hasan BAHAR Konya-Karaman Bölgesi Yüzey Araştırmaları 2002 | 203 |
| Ayşe AYDIN Mersin-Silifke, Seyranlık Köyü Geç Antik-Bizans Dönemi Mimarisi | 217 |
| Thomas CORSTEN Kibyra 2002 | 229 |
| Osman AYTEKİN Artvin ili-Çoruh Vadisi'ndeki Tarihî Yollar ve Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması, 2002 | 235 |
| Hans LOHMANN Survey in der Mykale 2. Kampagne 2002 | 251 |
| Nevzat ÇEVİK, Burhan VARKIVANÇ, Süleyman BULUT, Engin AKYÜREK Trebenna ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2002 | 265 |
| Bilal SÖĞÜT Dağlık Kilikia'da Tülü Asar (Lamos ?) Yüzey Araştırması 2002 | 279 |
| Kadir PEKTAŞ, Gülsen BAŞ, Bülent Nuri KULAĞUZ Bitlis Çevresi 2003 Yılı Araştırmaları | 291 |

| | |
|---|-----|
| Mehmet KARAOSMANOĞLU, Mehmet IŞIKLI, Birol CAN 2002 Pasinler Ovası Yüzey Araştırması | 301 |
| K. Serdar GİRGİNER 2002 Yılı Adana İli ve Çevresi Yüzey Araştırmaları (Tufanbeyli) ve Kizzuwatna Araştırmaları | 311 |
| Sevinç GÜNEL Aydın ve Muğla İlleri 2002 Yılı Yüzey Araştırmaları | 325 |
| Oktay BELLİ 2002 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması | 335 |
| Lutgarde VANDEPUT, Veli KÖSE Pisidien Survey Projekt: Survey Kampagne 2002 in Pednelissos | 345 |

2002 YILI VAN, AĞRI VE İĞDIR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Aynur ÖZFIRAT*
Catherine MARRO

Van, Ağrı ve İğdir illerinde, özellikle bölgenin Klâsik Dönem öncesinde yoğunlaşan 2002 yılı yüzey araştırmalarında, çoğunluğu İğdir Ovası'nda yer alan yirmi üç merkezde inceleme yapılabilmektedir¹ (Harita; Çizim: 1). Bu sene için başlıca Ağrı Dağı etekleri ve Aras Vadisi'nde, kısmen de Doğubeyazıt Ovası'nda çalışılabilmektedir. Daha sonra detaylı çalışma plânladığımız Doğubeyazıt-Van arasında ise Çaldıran Ovası'nda bazı merkezler belirlenmiştir. İğdir Ovası'nda daha önce K. Kökten tarafından belirlenmiş olan dört höyükte (Yaycı, Melekli, Gacerdoğansallı ve Gökçeli) yeniden inceleme yaptık. Ancak bunlardan Yaycı ve Gacerdoğansallı tamamen, Gökçeli büyük çapta tahrip edilmiştir. İlk gözlemlerimize göre İğdir bölgesinde Klâsik Dönem öncesi yerleşimler Ağrı Dağı lav akıntılarının ovayla birleştiği kısımlarda yoğunlaşmış görünür. Türkiye, İran, Kafkasya ve Orta Asya kültürleri arasında bir bağlantı noktası olan bu bölgede 1942 yılında K. Kökten², 1956 yılında da C. A. Burney'in³ yaptığı yüzey araştırmaları ve 1893'te M. V. Nikolsky ile A. A. Ivanovsky tarafından Taşburun'da⁴, 1914'te P. F. Petrov⁵, 1966 yılında da K. Balkan⁶ tarafından Melekli-Kültepe'de yapılan çok geniş çaplı olmayan kazılardan sonra inceleme yapılmamıştır.

2002 yılı çalışmalarımızın ilk sonuçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

* Yrd. Doç. Dr. Aynur ÖZFIRAT, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs-65080-Van/TÜRKİYE

Catherine MARRO, Maison de l'Orient Mediterranéen CNRS, 7 rue Raulin-69007-Lyon/FRANCE

1 2002 yılı arazi çalışmaları 15-30 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmamızın jeomorfoloji çalışmaları Catherine Kuzucuoğlu tarafından yürütülmektedir. Diğer ekip üyeleri Hatice Kalkan (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Araş. Gör.), Davut Yiğitpaşa (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Araş. Gör.), Yasemin Yılmaz (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Doktora öğrencisi), Ümit Çayır (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi) ve Giles Zark (Topograf, kartograf)'dan oluşmuştur.

Araştırmamız için verdiği izin nedeniyle Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, sağladığı destekler için de Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne, arazi çalışmalarımız sırasında her türlü kolaylığı sağlayan İğdir Valiliği, İğdir İl Kültür Müdürlüğü ve Doğubeyazıt Kaymakamlığı'na teşekkür ederiz. Ayrıca, Fransız Dışişleri Bakanlığı, Dr. Bertille Lyonnet (CNRS, Paris) ve Dr. Christine Chataigner'e (CNRS, Lyon) destek ve yardımları için teşekkürler. Yanı sıra Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Yücel Aşkın, Arkeoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Veli Sevin ve eşi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Necla Arslan Sevin çalışmalarımız her aşamasında yakın dostluk ve ilgileriyle destek oldular, kendilerine teşekkür etmek bizim için zevkli bir görevdir.

2 Kökten: 1943: 602-603; 1953: 203.

3 Burney 1958: 169, 171-172, 187.

4 Bizim ulaşamadığımız bu kazının yayınları için bkz. Nikolsky, M. V., "Klinobraznye nadvipi Zakavkaz'ya", *Materialy po Arkheologii Kavkaza V*, St. Petersburg 1896; Ivanovsky, A. A., "Po Zakavkaz'ya", *Materialy po Arkheologii Kavkaza VI*, St. Petersburg 1911.

5 Bkz. Barnett 1963.

6 Bkz. Mellink 1967: 165; Alkim 1968: 36.

Kalkolitik Dönem⁷

Bu döneme ait malzeme veren iki merkez belirledik, Hazinetepe ve Gıcık mevki (Harita; Çizim: 1). Hazinetepe İğdir Ovası'nın güneybatı ucunda ve Ağrı Dağı lavlarının ovayla birleştiği son noktada yer alır. Burası lav akıntısının üzerine yerleşmiş küçük bir höyüktür. Yerleşimin yer aldığı alçak lav tepesinin üzerinde birkaç tane büyük kurgan yer alır. Ancak bu kurganlardaki yoğun tahribat nedeniyle höyüğün yapısı durumunu anlamak ve tarihlene yapmaktır oldukça zordur. Toplanan çanak çömlek parçalarına göre höyükteki ilk yerleşim Geç Kalkolitik Dönemde (M.Ö. 4. binyılın ilk yarısı) başlamış olmalıdır.

Hazinepepe çanak çömleğinin büyük çoğunluğunu, devetüyü, kahverengi ve krem renklere olan saman yüzü mal oluşturur. Bu mal ilk kez Amuq F'de bulunan 'Chaff Faceted Simple Ware' ile yakın benzerlik içindedir⁸, ancak bu malın Kuzey Suriye ve Yukarı Mezopotamya'da özellikle Belih ve Orta Fırat bölgelerinde de varlığı son zamanlardaki çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Topladığımız parçaların formları genellikle çanak ve çömlektir, bunlar Judaidah'ta bulunmuş Amuq F malzemesinden daha erken görünür, fakat iyi tanımlanmamış Amuq E/F ile karşılaştırılabilecek Teil Afis E: 24-25 ile benzerlik vardır⁹. Birkaç tane basit ağızlı kâse Hammam et-Turkman IVC ve VA'yla yakın paralelliklere sahiptir¹⁰ ve daha az benzerlikle Teli Leilan IVb¹¹, ince, basit ve tek yivli ağızlı basit kâseler (Çizim 2: 1, 2) Hammam et-Turkman IVD ve Teli Afis E: 24-25'te bulunmuştur¹². Düz ya da hafif dışa dönük geniş boyunlu çömleklerin benzerleri (Çizim 2: 3) Hammam VA ve Teil Afis E: 24-25'de vardır¹³. Bununla birlikte Hazinetepe'de hiçbir yerde paraleli bulunmayan birkaç özellik vardır¹⁴: Dışyüzdeki tarak bezeme (Çizim: 3), bazen aynı tarağın ucuna yapılmış bir dizi nokta gibi baskılarla birleşir (Çizim 3: 2). Aynı zamanda, oldukça farklı ve kum katkılı, daha iyi bir hamura sahip, kremden koyu griye değişen renklere bir kaç parça da dikkat çekicidir (Çizim: 4). Bu gruba ait ve hepsinin ağız kenarında kazıma bezemeler bulunan beş parça topladık. Bu parçalar Tikitepe il'deki¹⁵ M.Ö. 4. binyılın ilk yarısına tarihlenen bir parçayla yakın benzerlik içindedir. Bu tarih aynı zamanda Amuq F'nin en erken evreleriyle paraleldir (ykl. 3700 BC)¹⁶.

Ayrıca az sayıda Amuq F parçası, Hazinetepe'nin yaklaşık 5 km. güneyindeki Gıcık mevkiinde bulunmuştur. Burası lav akıntılarının İğdir Ovası'yla birleştiği bir noktada yer alan bir Demir Çağı nekropolüdür. Lavların arasındaki düzlükte hepsi tahrip edilmiş mezarlar vardır. Geç Kalkolitik Döneme ait parçalar, lav akıntısının içindeki doğal bir oyukun yakınında dağıntık durumda bulunmuştur. Bu oyukun bir şekilde kullanıldığı belirlense de fonksiyonu açık değildir.

Aras Vadisi'nde Amuq F ilişkili çanak çömleğin varlığı tamamen yeni değildir; Benzer parçalara Tekhut¹⁷ ve Arataşen¹⁸ gibi merkezlerde rastlanmıştır. Bu buluntular

7 Ch. Chataigner'e (CNRS, Lyon) Arataşen (Ermenistan) malzemesini incelememize izin verdiği, Bertille Lyonnet'e de (CNRS, Paris) Leylatepe yayını için teşekkür ederiz.

8 Braidwood and Braidwood 1960: Fig. 174-175.

9 Cecchini and Mazzoni 1998: Fig. 14, tab. 19.

10 Akkermans 1988: Pl. 83/184; pl. 99/24-27.

11 Schwartz 1988 : Fig.63/8-9.

12 Akkermans 1988: Pl. 91/263; Cecchini ve Mazzoni 1988: Fig. 14/21.

13 Akkermans 1988: Pl. 101/48-51, 102/53; Cecchini ve Mazzoni 1988: Fig. 13/13; 14/16-17.

14 Azerbaycan'daki Leylatepe'de 'combed-worked' türünde çanak çömlek bulunmuşsa da Hazinetepe'deki gibi bir bezemenin olup olmadığı çizimlerden ve tanımlardan anlaşılabilir, burada bu teknik kapların iç kısmına uygulanmış görünür (Aliev and Narimanov 2001: 19, 43 ve pl. V/7,9 ; pl.XVI/2, 4, 6). Bu çanak çömlekler Leylatepe'de M.Ö. 4. binyılın ilk yarısına tarihlenir.

15 Korfmann 1982: Abb. 7/5.

16 Leylatepe'de özellikle 'combed worked' (bkz. d.n. 14) türü çanak çömlekte ağız kenarının üzerindeki kazıma bezeme bulunmuştur (Aliev and Narimanov 2001 : Pl. V/8-9 ; pl. IX/4-6 ; pl. XI/5), yeterli bilgi verilmediği için katkı hakkında bilgi edinemedik.

17 Chataigner 1995: 100.

18 Chataigner, kişisel bilgi.

genellikle, Mezopotamya ve Yüksek Yayla arasındaki 'ticarî ilişkiler' veya 'bağlantılar'ın sonucu olarak yorumlanmıştır. Geç Kalkolitik Dönemin sosyal ve ekonomik karmaşıklığı bu tür bağlantılardan daha ileride olmalıdır. Aras Vadisi'nde Kuzey Mezopotamya mailarının varlığını, Yukarı Mezopotamya ve Transkafkasya arasında 'bağlantılar' veya 'ticarî ilişkiler'le açıklamak yeterli değildir. Çanak çömleklerin içindeki 'Chaff Faced Simple Ware'in çoğunlukta olması Hazineteppe'nin bir tür Amuq F yerleşimi olduğunu düşündürür. Bununla birlikte bu varsayım Amuq F kültür kompleksinin Transkafkasya yolunda bir lokal kültür olarak görüldüğünü belirtmez. İyi tanımlanmamış olmakla birlikte Transkafkasya Geç Kalkolitik Döneminin (Güneydoğu Gürcistan'daki Sioni kültürü ve Nahçıvan'daki Kültepe geleneği gibi) Suriye-Mezopotamya'dakilerden oldukça farklı keramik geleneklerine sahip olduğu açıktır. Araştırmanın bu aşamasında Amuq F topluluklarının yerel Geç Kalkolitik yerleşmelerindeki varlığı için, İlk Tunç Çağında Yukarı Fırat'taki Suriye-Mezopotamya köylerindeki gibi¹⁹ Transkafkasya'da yaşayan gruplarla karşılıklı etkileşim düşünülebilir. Farklı yönlerden gelen ve olasılıkla en azından yılın belli dönemlerinde birlikte yapılan farklı aktivitelerle temas eden çeşitli grupların oluştuğu bir 'ikili kültür'ün varlığı öne sürülebilir.

İlk Tunç Çağı

Yalnızca üç merkezde İlk Tunç Çağına ait bulgulara rastladık, içlerinden iki tanesi daha önce Kökten tarafından belirlenmişti (Gökçeli ve Melekli höyükleri), üçüncüsü ise Doğubeyazıt Ovası'ndaki Sağlıksuyu Höyüğü'dür (Harita; Çizim: 1)²⁰.

Sağlıksuyu'nda tipik Kura-Aras üretimi olan kazıma ve yiv bezemeli siyah açkılı mala sahip olan İTÇ III'ün varlığı kesindir²¹. Çömlekler gri iç ve siyah açkılı dış yüzeyli ve hafifçe keskin profillidir. Motifler parçaların üst kısmında kazıma, gövdenin alt kısmındaki keskinliğin altında ise yiv şeklindedir (Çizim 5: 8); Bu Aras bölgesinde İTÇ III için karakteristik bir özelliktir²². Motifler çoğunlukla ilmek ve merdiven motifleri gibi geometrik elemanlardan oluşur (Çizim 5: 2, 3, 5, 8). İTÇ II için tipik olan Nahçıvan kulpları içindeki, küçük kulplu çömlekler Khvaskhelebi C'deki bir tiple karşılaştırılabilir²³. Basit kazıma bezeme de vardır. Hem İTÇ II hem de İTÇ III çanak çömleği el yapımı ve ince kum katkılıdır. İTÇ I çok açık değildir. Birkaç tane Kura-Aras parçası (siyah veya gri açkılı, içi ve dışı farklı, kum katkılı) İTÇ II-III'ten daha erken görünür, biçimleri ise İTÇ I'den çok Geç Kalkolitik'i anımsatır (Çizim 6: 1-3); Bunlar basit, hafifçe çekik ağızlı ve alçak boyumlu çömleklerdir. Kura-Aras repertuarı için bir diğer yabancı tip, hafifçe dışa dönük ve yatay kulplu, uzun boyumlu bir çömlektir. Tüm bu kap biçimleri tipolojik özellik olarak değil ancak teknik özellikler açısından Erken Transkafkasya malı olarak kabul edilebilir. Bu çanak çömlek bir tür Kura-Aras malı olarak tanımlanabilir; bu hipotez doğrulanırsa İlk Tunç Çağı Transkafkasya kültürünün gelişimi ve kökeni problemi için ilginç sonuçlar ortaya çıkabilir.

Melekli ve Gökçeli birbirinden uzak değildir, sırasıyla İğdir'in 6 ve 16 km. doğusunda yer alırlar²⁴. Her iki merkezde de kazıma ve yiv bezemeli, kum katkılı siyah açkılı mala sahip İTÇ II ve III çanak çömleği vardır. Motifler, oldukça tanıdık olan geometrik motifler ve konsantrik halkalar, ilmek ve merdivenlerden oluşur (Çizim 5: 1, 4, 7). İki

19 Marro 1997.

20 Daha önce Kökten (bkz. d.n. 2) tarafından belirlenmiş olan Gacerdoğanşallı ve Yaycı için herhangi birşey söyleyebilmek yoğun tahribat nedeniyle zordur. Neredeyse tamamen yok edilmiş bu höyüklerden çok az malzeme toplayabildik.

21 Hem Güney Transkafkasya hem de Yukarı Fırat için kullanılan comparanda'ya göre düzenlenmiş bir kronoloji burada kullanılmaktadır: İTÇ I = yıl. 3400-2900/2800; İTÇ II = yıl. 2900/2800-2600; İTÇ III = yıl. 2600/2500-2200 (Marro 2000: 487; Marro 2001).

22 Chataigner, kişisel bilgi.

23 Dhjavakhishvili ve Glonti 1962: pl. XXXVI.

24 Bkz. d.n. 2-3, 5-6. Melekli kazılarıyla ilgili ve bizim ulaşımadığımız P. F. Petrov ve B. A. Kufin'in ilk yayınları Barnett tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (bkz. Barnett 1963). Ancak bu çeviride yalnızca güney tepedeki Urartu nekropolü ele alınmıştır.

parça, iç kısmındaki (Çizim 5: 1, 7) veya ağzın üstündeki (Çizim 5: 1) kahvemsî boya ile farklıdır. Boyanın kullanımı Transkafkasya geleneği için oldukça yabancıdır. Yine de Khvatskhelebi'den bir çömlekteki gibi ender örnekler vardır²⁵. Aslında kahverengi, devetüyü ve kırmızı boya Sağlıksuyu'nda İTÇ III veya daha erkene tarihlenebilen çeşitli parçalarda da görülür (Çizim 5: 1, 3), bu yüzden boya bezeme Ağrı Dağı bölgesinin bir özelliği olarak düşünülebilir (Çizim 5: 3, 8; Çizim 6: 1, 3).

Orta Tunç Çağı

Son Tunç Çağından başlayarak yoğun bir şekilde kullanılmaya başladığı anlaşılan Ağrı Dağı eteklerindeki merkezlerden Mağaralar mevkii, Kasım Tığı ve Gre Herşe'de (bkz. Son Tunç Çağı-Erken Demir Çağı) bulduğumuz az sayıdaki Orta Tunç Çağına ait çanak çömlek parçası boyalı ve tarak baskı bezemelidir. Kırmızı-kiremit astar üzerine siyah boyalı parçalar Gre Herşe'dendir (Çizim 7: 1-6). Kalede bulunan biri dışında (Çizim 7: 2) diğerlerini aynı kurgandan bulduk ve hepsi tek bir çömleğe ait parçalardır. Tarak baskı bezemeli parçalar da Orta Tunç Çağında tüm bölgede boyalıları kadar kullanılmıştır ve büyük çoğunlukla siyah açkılı mallar üzerinde görülür (Çizim 7: 7-8). Ender olarak Gre Herşe'deki parça gibi devetüyü ve kahvenin tonları kullanılmıştır (Çizim 7: 9).

Son Tunç Çağı-Erken Demir Çağı

Son Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı malzemesi birbirine çok yakın özellikler gösterir. Çanak çömleklerin büyük çoğunlukla tahrip edilmiş mezarlardan toplanmış olması ve mimarîde farklılık görünmemesi nedeniyle bu iki dönemi şimdilik beraber değerlendirmenin daha doğru olacağını düşündük. Bu dönemler için belirlediğimiz merkezler Büyük Ağrı Dağı'nın kuzey eteklerindeki İğdır-Karakoyunlu İlçesi'nden başlayarak güney etekteki Doğubeyazıt-Gölyüzü Köyü'ne değin uzanan geniş bir kuşakta yer alırlar (Harita; Çizim 1: Mağaralar mevkii, Kasım Tığı, Gre Herşe, Gıcık mevkii, Gölyüzü). Hepsî Büyük Ağrı Dağı'nın alt eteklerindeki lav akıntılarından oluşmuş tepeler ve aralarındaki düzlüklerde yer alan bu merkezler birer kale ve bunların eteklerinde yer alan nekropoller şeklindedir.

Konum, yapısal özellikler ve malzeme açısından paralellikler gösteren bu merkezlerin ortak özellikleri şöyle sıralanabilir: Büyük Ağrı Dağı'nın lav akıntılarının ovayla birleştiği noktalarda yer almaları; kale niteliğinde savunma duvarlarıyla çevrili yerleşimlerin varlığı; kalenin bulunduğu tepenin eteklerini çevreleyen ve geniş alanlara yayılmış mezarlıklar. Kaleler ovaya hakim kayalık bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Kiklopik ya da yarı kiklopik teknikte yapılmış savunma duvarlarıyla çevrilidir. Mağaralar mevkii ve Gre Herşe'de bu taş duvarlar en üstteki sitadeli çevreledikten sonra tepenin yamaçlarındaki teraslarda da devam eder.

Kalelerin etraflarını çevreleyen tepeler arasındaki düzlüklerde nekropoller yer alır. İlk belirlemelerimize göre bu nekropollerde iki tür mezar vardır: Alçak yığma tepelere sahip kurganlar ve kromleki mezarlar. Kazı yapılmadan kesin sonuçlara ulaşmak zorsa da incelediğimiz tüm nekropollerdeki toplam mezar sayısı yaklaşık 300-400 kadardır. Sık bir şekilde yanyana yapılmış bu mezarlar düzlüklerin orta kısmından çok, kenarlarına doğru yerleştirilmiştir. Oldukça yoğun bir tahribatın yapıldığı bu büyük mezarlıklardaki kaçak kazı çukurlarından görebildiğimiz kadarıyla, işlenmemiş küçük taşlardan yapılmış ve oldukça alçak yığma tepelerin altında (3-4 m. çapında) tek kişilik mezarlar vardır. Mezarlar iki-üç sıralı taş örgü duvarlıdır, üzerleri ise yatay olarak yer-

25 Dhjavakhishvili ve Glonti 1962: Pl. IV (renkli levha). İTÇ II ve III'te Yukarı Fırat bölgesinde Transkafkasya kiremit-siyah açkılı malıyla birlikte bulunan boya bezemeli çanak çömlek krem astar üzerine kiremit, siyah ve kahve boyalıdır. Yukarı Fırat'ta bu türde boyalı çanak çömlek Yüksek Yayla ile değil Suriye-Mezopotamya ile ilişkilidir. Bu farklılık Karababa bölgesinde içinde yer aldığı Orta Fırat'la ve Suriye-Mezopotamya ile yakın ilişkiyle açıklanabilir (Marro 1997: Bölüm IV).

leştirilmiş ve sayıları ortalama iki-dört olan iri taşlarla örtülmüştür. Bazılarının çok düzgün olmamakla birlikte kromlekle çevrili olduğu belirgindir. Bu nekropollerde ayrıca taştan yapılmış teraslarla desteklenmiş ve dikdörtgen plânlı platformların üzerinde yer alan büyük boyutlu kurganlar vardır. Bu kurganların çapları 60-25 m. arasında değişir. Bunların arasında kromlekle küçük kurganlar da bulunur. Büyük boyutlu kurganlara Doğubeyazıt Ovası'nda Barındı Köyü Tavla mevkiinde de rastladık (Harita; Çizim: 1).

Büyük Ağrı Dağı'nın hemen batısındaki Pamuk Dağı'nın yamacında yer alan Suveren, Ağrı Dağı'nın eteğindeki diğer merkezlerden farklı değildir (Harita; Çizim: 1). Köyün içinde ve yüksekçe kayalık bir tepe üzerindeki Tepekale'de oldukça kalın geç dönem tabakalarının arasındaki az sayıdaki çanak çömlek parçası bir Demir Çağı yerleşimi olduğunu gösterir. Ayrıca tepenin yamacındaki bir köy evinin bahçesinde köylüler tarafından kazılmış olan bir taş örgü mezar ve buradan bulunan çanak çömlekler ise Son Tunç-Erken Demir Çağı nekropolünün varlığına işaret eder. Yamaçlarda nekropol bulunduğuna ait diğer izler ise Tepekale'nin 500 m. kadar güneyindeki Kervane mevkiindedir. Burada kurganlara ait olabilecek mezarlarla karşılaştık. Bu yamaçtaki yapı kalıntılarının arasında kaçak kazılar nedeniyle görülebilen bazı mezarlar bu alanın daha önceden nekropol olarak kullanıldığını gösterir. Bu mezarlar yine taş örgü duvarlıdır ve üzerleri iri taşlarla kapatılmıştır. Üzerlerindeki yığma tepeler daha sonraki yapılaşma sırasında tahrip edilmiş olmalıdır.

Büyük oranda mezarlıklardan topladığımız çanak çömlekler az sayıdaki devetüyü-kahverengi mal dışında tamamen gri-siyah aklıdır. Bezemede yivler (Çizim 8; 9; 10 : 1, 3, 5-7, 10-11), kazınarak yapılmış dalgalı hatlar (Çizim 9: 4; 11: 1-5), kazıma (Çizim 9: 1-3; 10: 1, 3, 6-11) ve derin oluklar hakimdir (Çizim 8: 5). Tip olarak çanak ve çömlekler çoğunluktadır. Çanaklarda yivlerle bezenmiş, keskin kenarlı, basit ve dik ya da hafif içe dönük ağız kenarlı formlar daha sık görülür (Çizim: 8). Çömlekler ise hareketli formlar içermez (Çizim: 9); genellikle alçak boyunlu ve yuvarlak gövdelidirler. Çömleklere ait olduğu anlaşılan gövde parçalarından da görülebildiği gibi kazıma (Çizim: 10) ve dalgalı hatlarla (Çizim 10: 1-5) bezemeye oldukça sık rastlanır.

İğdir Ovası'nın karşı tarafında, Ermenistan'daki Aragsats Dağı'nın etekleri ve etrafındaki ovalarda karşılaşılan Son Tunç-Erken Demir Çağ yerleşim düzeni de daha çok ova kenarları ve dağ eteklerindeki kale ve nekropoller biçimindedir²⁶. Bu model aslında tüm Güney Transafkasya için geçerli görünür. Güney Transkafkasya'da yerleşik yaşama ait fazla iz bulunmayan Orta Tunç Çağı kültüründen Son Tunç Çağına geçiş belirgin farklılıklara sahiptir. Bunların en dikkat çekici olanları metalürjide ilerleme, nekropollerin büyüklük ve sayısındaki yoğun artış, daha organize bir toplumu gösteren çok sayıda kalenin varlığı, boyalıların sona erışı gibi çanak çömlekteki değişikliklerdir. Bu bölgede Son Tunç-Erken Demir Çağı son çalışmalarda Lçaşen-Metsamor Kültürü olarak adlandırılır. Yüksek kayalıkların üzerindeki savunma duvarlı yerleşimleri ve nekropollerine bu kültürün önemli merkezleri arasında Elar²⁷, Ket²⁸, Horom²⁹, Lori Berd³⁰, Dvina³¹, Lçaşen³², Metsamor³³ ve Artık³⁴ sayılabilir. Büyük Ağrı Dağı eteklerinde karşılaştığımız kale ve nekropoller hem yapısal özellikleri hem de çanak çömlekler açısından Lçaşen-Metsamor Kültürü merkezleriyle tam bir paralellik içindedir.

26 Martirosyan 1964: 81-113; Mikaelyan 1968; Smith and Kafadarian 1996; Smith 1998; Avetisyan et alii. 2000.

27 Khanzadian 1979.

28 Petrosyan 1989.

29 Badaljan et alii 1992; 1993; 1994; 1997.

30 Devedjan 1981.

31 Kushnareva 1977.

32 Mnatsakanyan 1967.

33 Khanzadian 1995; 1996; Khanzadian et alii. 1973.

34 Khaçatriyan 1979.

Urartu Dönemi (Orta Demir Çağı)

Mağaralar meykii, Kasım Tığı ve Gre Herşe'deki bir kaç parçanın dışında Urartu çanak çömleğine Ömerağa ve Melekli-Kültepe'de rastladık (Harita; Çizim: 1). Melekli-Kültepe'de 1914 yılında P. F. Petrov, daha sonra 1966'da K. Baikan tarafından kazı yapılmış ve bu son kazıda öncekilere ek olarak yeni Urartu kremasyonları bulunmuştur³⁵. İlk Tunç Çağı ve Urartu tabakası bulunan höyük ve nekropol, karayolunun ortasından geçtiği iki ayrı alçak lav tepesinin üzerindedir. Bizim araştırmamız sırasında ise höyüğün üzerinde bulunduğu tepenin bitimiyle başlayan ve kuzeye doğru uzanan oldukça geniş kumluk arazide bir Urartu nekropolüne ait olabilecek izlere ve çanak çömlek parçalarına rastladık. Ancak kum ocağı olarak kullanıldığı anlaşılan bu alanda son derece yoğun bir tahribat olması mezarların durumunu anlamamızı zorlaştırmıştır.

Urartu Krallığı'nın geniş sınırları içinde, merkezî bölgenin dışında, genellikle yöresel Orta Demir Çağı çanak çömleği kullanılmıştır. Ancak bu bölgelerde de eyalet merkezleri ve ana yollar üzerindeki kalelerde Urartu Krallığı'nın kendine özgü çanak çömleği bulunur. Araştırmamız sırasında Urartu çanak çömleğine Melekli'nin dışında son derece az sayıda rastladık. Çanakların çoğunlukta olduğu bu grubun hemen hepsi kırmızı açkılı ya da "biainili malı" denen tipik Urartu üretimidir. Bu malzemenin içindeki bir grup çanak (Çizim: 11) dışı kalınlaştırılmış ağız kenarları ve keskin profilleriyle, topladığımız diğer formlar gibi Urartu merkezlerinden oldukça tanıdık.

Bunun yanı sıra Ömerağa kurganları Urartu için sıradışıdır. Urartu için yabancı olan bu durum çanak çömlekte olduğu gibi, gömü geleneğinde de yerel özelliklerin kullanımıyla açıklanabilir. Melekli, Nahçıvan ve Ermenistan, Ömerağa ise İran'a giden ana arter üzerindeki konumlarıyla Urartu için önemli birer merkez olmalıydılar.

Bu dönem için belirlediğimiz sonuncu merkez olan Çaldıran Ovası'ndaki Kubik Mevkii Nekropolü, Van İli Çaldıran İlçesi'nin doğusundaki Yeniyağa Köyü'ndedir³⁶. Oldukça geniş bir alana yayılmış olan Kubik mevkiinde 2 tane de kümbet vardır. Son derece yoğun bir kaçak kazının sürdüğü bu nekropoldeki kaçak kazı çukurlarından anlaşıldığına göre mezarlar tek kişiliktir. Gömüler toprağa açılmış çukur ya da bu toprak çukurların tek ya da iki-üç sıra taş örgü duvarla örüldüğü mezarlara yerleştirilmiş görünürler. Nekropolün ortasındaki iki kayalıktan güneydekinde, Urartu temel yuvaları ve bazı kaya işçilikleri görülebilir. Mezarlar hem yapısal özellikleri hem de malzeme açısından Van havzasındaki diğer nekropollerdekilerle paraleldir³⁷. Orta Demir Çağına ait çanak çömlek oldukça bol miktarda bulunmuş olmakla birlikte tipik Urartu malzemesi yoktur.

Sonuç

İğdir ve Doğubeyazıt bölgelerindeki ilk çalışmalarımızın oldukça yeni sonuçları vardır, bunlar üçe ayrılabilir. Birincisi dağlık alanlar ile ovalar arasındaki farklılıktır. Büyük Ağrı Dağı eteklerinde Orta Tunç Çağından başlayarak Orta Demir Çağına değin kullanılmış olan nekropoller oldukça yoğundur. Nekropollerin çoğunluğu bir kalenin eteklerinde yer alır, ancak bu kalelerin ilk yapım tarihini belirlemek zordur. Hepsi aynı yapısal özelliklere sahiptir ve malzeme açısından da paralellik gösterirler. Buna karşılık uzun süreli yerleşik yaşamı gösteren höyükler ise bölgede az sayıda görünür. Höyüklerin çoğunluğu tarım için elverişli olan Aras Vadisi'nde (İğdir Ovası) yer alır. Yerleşim sayısının azlığı Aras'ın doğu yakasındaki Nahçıvan'la çok zıt bir görüntü verir, bölgenin en büyük höyükleri olan Nahçıvan-I. ve II. Kültepe höyükleri Kalkolitik ve Tunç Çağı için oldukça önemli tabakalara sahiptir³⁸. Aynı durum vadinin hemen karşı tara-

35 Bkz. d.n. 2-3, 5-6.

36 Burney'in Yeniyağa Köyü'ne oldukça yakın olan Urartu kalesi Alikelle (1958: 53, fig. 1 no. 213; Russell 1980: No. 213) ve İlk Tunç Çağı malzemesi veren Züfubulak (1958: 171-172, 178, 186-187, map I-II, no. 214; Russell 1980: No. 214) köylerinde bulunduğu merkezlerden biriyle Kubik mevkiinin aynı olabileceğini düşündük. Ancak tanımlar çok açık olmadığından bu konuda kesin bir sonuca ulaşmak zordur.

37 Özlütat 1994: 360-362; 1999: 3-4; 2000: 196-197; 2001c: 124-127.

38 Bkz. d.n. 41.

fında ve İğdir Ovası'nın Ermenistan tarafında kalan alan kısmı (Ararat Ovası) için de geçerlidir³⁹. Burada da hem vadide hem de bağlantılı ovalarda çok sayıda Klâsik Dönem öncesi yerleşim vardır. Önümüzdeki yıllarda Aras Vadisi'nin Türkiye tarafında yapılacak çalışmalar bu sorulara açıklık getirebilir.

İkinci olarak tüm bölgede İlk Tunç Çağı'ndan sonra kesintiye uğrayan yerleşik yaşam Urartu Krallığı dönemine değin tekrar kurulamamış görünür⁴⁰. Yerleşik ve tarımsal karakteri belirgin olan İlk Tunç Çağı kültürünün son yüzyıllarından başlayarak ovaların büyük çapta terk edildiği yaşamın yüksek alanlara doğru kaydığı belirgindir. Ancak buradaki sorun bu yeni alanlarda yerleşimlerin bulunmaması ya da son derece zayıf oluşudur. Buna karşılık büyük nekropollerin varlığı dikkat çekicidir. Ağrı Dağı eteklerinde yer alan ve sayılarının yüzleri bulduğu anlaşılan mezarların yanındaki kalelerin boyutları, bu nekropollerdeki nüfus gözönüne alınırsa yetersizdir. Bu alanlarda sivil mimari özellikleri gösteren ya da geniş yerleşimlere ait kalıntılara rastlayamadık. Bunun nedeni İğdir Ovası dışında coğrafi özellikleri nedeniyle bölgede hakim olan hayvancılık ve onun getirdiği pastoral yaşam olmalıdır. Yarı göçebe ve kısmen de göçebe bir yaşam tarzı sürdürmüş görünen bu topluluklar, büyük olasılıkla Orta Tunç Çağı kadar olmasa da kalıcı yerleşimler açısından zayıftı. Nüfus belirli merkezler etrafında toplanmış olmalıdır. Bu türde merkezler için Nahçıvan'daki I ve II. Kültepe⁴¹ ile Ermenistan'daki Metsamor, Horom, Elar, Ketli, Lçaşen gibi merkezler sayılabilir (bkz. Son Tunç Çağı-Erken Demir Çağı).

Sonuncu yeni veri, Geç Kalkolitik Dönemin varlığıdır. Yalnızca iki merkezde (Hazinetepe ve Gıcık mevkii) Tunç Çağı öncesine ait malzeme bulunmuştur. Suriye-Mezopotamya orijini Amuq F malzemesine rastlanan Hazinetepe, Amuq F ilişkili bir merkez gibi görünür. Bu bulgular Toroslar'ın güneyi ve kuzeyi arasındaki ilişkilere yeni katkılar sağlar. Yukarı Mezopotamya topluluklarının Toroslar'dan kuzeye geçederek kendi küçük köylerini kurdukları düşünülebilir. Bu göçlerin nedenlerinden biri pastoralizmin içinde yer alan mevsimlik hareketler olmalıdır: Hazinetepe'nin senenin üç ya da dört ayı için kullanılmış olan bir yazlık yerleşim olduğu düşünülebilir. Benzer bir durum, biraz daha geç olsa da Gawra X-VIII türü Orta Uruk çanak çömleği bulunmuş olan Azerbaycan'daki Leylatepe'de görülür⁴². Buradaki önemli nokta Leylatepe çanak çömlek topluluğunun yerel çanak çömlek kültürü içinde tamamen ayrı olmasıdır⁴³. Bu nedenle M.Ö. 4. binyılın ilk yarısında M.Ö. 3. binyılda Yukarı Fırat'ta olduğu gibi Transkafkasya'da yerli Geç Kalkolitik topluluklarının Suriye-Mezopotamya topluluklarıyla birlikte yaşadığı bir "ikili kültür"ü düşünebiliriz⁴⁴.

2003 yılında çalışmalarımıza yine Ağrı Dağı bölgesinde ve dağın iki tarafında yer alan İğdir ve Doğubeyazıt ovalarında devam etmeyi ve ayrıca Tuzluca bölgesindeki tuz yatakları ile Balıklıgöl civarında uzanan yayla ve otlakların bulunduğu yöreleri de incelemeyi planlıyoruz.

Çanak Çömlek Kataloğu

Çizim 2 :

2.1 : Hazinetepe. Devetüyü. Kahve hamur. İnce saman katkı. El yapımı.

39 Chataigner, kişisel bilgi; Kuşnareva 1997: Fig. 18, 33.

40 Özırat 2001a: 67-116; 2001b; in press a; in press b; Sevin in press; Yakar 2000: 410-413

41 Abibullaev 1959; Aliev 1991: 25-39. Ayr. bkz. Bahşaliyev, 1997: 20-40; Kuşnareva 1997: 30-41; 62-65; 144-149.

42 Örneğin, tipik Uruk çifte boyunlu kap, "Uruk casseroles", ya da basit dışa dönük ağızlı çömlekler bulunmuştur (Aliev ve Narimanov 2001 : Pl. VI/3; pl. VIII/1 ; pl. V/6 ; pl. IV/6, B).

43 Chataigner kişisel bilgi. Ancak bu mevsimlik göç hipotezi bir noktada zayıftır: Hem Hazinetepe hem de Leylatepe 800 m. nin altındaki yükseklikte yer alırlar. Hazinetepe İğdir Vadisi'nin hemen üzerindeki konumuyla yazları sıcak ve nemlidir, bu konum yılın belli zamanlarında aşağı inen yayla toplulukları için uygun bir yer gibi görünmez. Bugün İğdir bölgesinden hayvancılık için Kars, Erzurum veya daha yakındaki Tendürek veya Balıklıgöl yaylalarına çıkılır. Transkafkasya'da Yukarı Fırat merkezlerinin varlığı başka bir şekilde açıklanabilir. Bu merkezler güneyden gelen grupların ob-sidiyen, bakır ve tuz gibi doğal kaynaklar için yerleştikleri birer nokta olabilir.

44 Marro 1997.

- 2.2 : Hazinetepe. Krem. Devetüyünden griye doğru hamur. Orta saman katkı. El yapımı.
2.3 : Hazinetepe. Krem. Devetüyü hamur. Orta saman katkı. El yapımı.

Çizim 3 :

- 3.1 : Hazinetepe. Devetüyü. Gri öz. Orta saman katkı. El yapımı. Tarak bezeme.
3.2 : Hazinetepe. Devetüyü. Kiremidimsi krem hamur. Orta saman katkı. El yapımı. Tarak+bas-kı bezeme.
3.3 : Hazinetepe. Krem. Kiremit hamur. Orta saman katkı. El yapımı. Tarak bezeme.
3.4 : Hazinetepe. Gri. Koyu gri öz. Orta saman katkı. El yapımı. Tarak bezeme.
3.5 : Hazinetepe. Devetüyü. Gri öz. Orta saman katkı. El yapımı. Tarak bezeme.
3.6 : Hazinetepe. Devetüyü. Kiremidimsi devetüyü hamur. Orta saman katkı. El yapımı. Tarak bezeme.

Çizim 4 :

- 4.1 : Hazinetepe. Koyu gri. Koyu gri hamur. Orta kum katkı. El yapımı. Ağız kenarı kazıma be-zeme.
4.2 : Hazinetepe. Krem. Koyu gri hamur. Orta kum katkı. El yapımı. Ağız kenarı kazıma bezeme.
4.3 : Hazinetepe. Kiremidimsi gri. Kahve hamur. Orta kum katkı. El yapımı. Ağız kenarı kazı-ma bezeme.
4.4 : Hazinetepe. Kiremidimsi krem. Gri öz. Bitki ve mineral katkı. El yapımı. Ağız kenarı kazı-ma bezeme.
4.5 : Hazinetepe. Gri-krem. Koyu gri hamur. Orta kum katkı. El yapımı. Ağız kenarı kazıma be-zeme.

Çizim 5 :

- 5.1 : Gökçeli. Siyah açkı. Siyah hamur. Orta kum katkı. El yapımı. Kazıma bezeme (dış); ki-remidimsi kahve boya (iç+ağız kenarı).
5.2 : Sağlıksuyu. Siyah açkı ? (aşınmış yüzey). Siyah hamur. İnce kum katkı. El yapımı. Yiv bezeme (dış).
5.3 : Sağlıksuyu. Gri-kahve açkı. Siyah hamur. İnce kum katkı. El yapımı. Yiv bezeme (dış); kahve boya (iç+ağız kenarı).
5.4 : Gökçeli. Siyah açkı (aşınmış yüzey). Siyah hamur. İnce kum katkı. El yapımı. Kazıma be-zeme (dış).
5.5 : Sağlıksuyu. Siyah açkı (dış), gri (iç). Koyu gri hamur. İnce kum katkı. El yapımı. Kazıma bezeme (dış).
5.6 : Gökçeli. Siyah açkı (dış), kahve (iç). Kahve hamur. İnce kum katkı. El yapımı. Keskinliğin altı çukur baskı.
5.7 : Gökçeli. Siyah açkı. Siyah hamur. İnce kum katkı. El yapımı. Yiv + kazıma bezeme (dış); koyu kahve boya (iç).
5.8 : Sağlıksuyu. Gri-kahve açkı (dış), gri (iç). Gri hamur. İnce kum katkı. El yapımı. Yiv + ka-zıma bezeme (dış) ; koyu kahve boya (iç).

Çizim 6:

- 6.1 : Sağlıksuyu. Siyah açkı (dış), krem (ağız kenarı), krem (iç). Siyah-krem hamur. Orta kum katkı. El yapımı. Ağız kenarı devetüyü bant boya.
6.2 : Sağlıksuyu. Siyah açkı. Siyah-krem hamur. Orta kum katkı. El yapımı.
6.3 : Sağlıksuyu. Krem-gri (dış), devetüyü (iç). Gri-devetüyü hamur. Orta kum katkı. El yapımı. Kiremit boya bezeme (iç+ağız kenarı).

Çizim 7 :

- 7.1: Gre Herşe. Kiremidimsi kahve açkılı (dış), pembe (iç). Pembe hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Siyah boya bezeme (dış).

- 7.2: Gre Herşe. Kiremidimsi kahve ačkılı (dış), pembe (iç). Pembe hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Siyah boya bezeme (dış).
- 7.3: Gre Herşe. Kiremidimsi kahve ačkılı (dış), pembe (iç). Pembe hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Siyah boya bezeme (dış).
- 7.4: Gre Herşe. Kiremidimsi kahve ačkılı (dış), pembe (iç). Pembe hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Siyah boya bezeme (dış).
- 7.5: Gre Herşe. Kiremidimsi kahve ačkılı (dış), pembe (iç). Pembe hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Siyah boya bezeme (dış).
- 7.6: Gre Herşe. Kiremidimsi kahve ačkılı (dış), pembe (iç). Pembe hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Siyah boya bezeme (dış).
- 7.7: Mağaralar mevkii. Gri ačkılı (dış). Gri hamur. İnce kum katkı. Çark yapımı. Baskı bezeme (dış).
- 7.8: Kasım Tiđi. Gri ačkılı. Gri hamur. İnce kum katkı. Çark yapımı. Baskı bezeme (dış).
- 7.9: Gre Herşe. Koyu kahve ačkı. Koyu kahve hamur. İnce kum katkı. Çark yapımı. Baskı bezeme (dış).

Çizim 8 :

- 8.1: Kasım Tiđi. Koyu gri ačkı. Koyu gri hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı.
- 8.2: Mağaralar mevkii. Gri-kahve ačkı. Gri-kahve hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı.
- 8.3: Kasım Tiđi. Koyu gri ačkı. Koyu gri hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı.
- 8.4: Kasım Tiđi. Gri ačkı (dış), koyu gri ačkı (iç). Koyu gri hamur. İnce kum katkı. Çark yapımı.
- 8.5: Mağaralar mevkii. Kahve ačkı (dış), gri ačkı (iç). Gri hamur. İnce kum katkı. Çark yapımı. Oluk bezeme (dış).
- 8.6: Gre Herşe. Koyu gri ačkı. Koyu gri hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı.

Çizim 9 :

- 9.1: Gre Herşe. Kiremidimsi kahve ve siyah, krem alacalı ačkı (dış). Kiremidimsi kahve ve siyah, krem alacalı (iç). Kiremidimsi kahve hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).
- 9.2: Mağaralar mevkii. Açık kahveden griye doğru ačkı (dış). Açık kahveden griye doğru (iç). Açık kahve hamur. Orta kum ve taşcık katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).
- 9.3: Mağaralar mevkii. Gri ačkılı (dış). Gri (iç). Gri hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).
- 9.4: Kasım Tiđi. Grey-brown. Grey-brown paste. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).

Çizim 10 :

- 10.1: Kasım Tiđi. Açık kahve ačkı (dış), gri (iç). Açık kahve hamur. İnce kum katkı. Çark yapımı. Kazıma ve oluk bezeme (dış).
- 10.2: Kasım Tiđi. Açık kahve ačkı (dış), koyu gri (iç). Koyu gri hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).
- 10.3: Mağaralar mevkii. Kremden koyu griye ačkılı (dış). Koyu gri (iç). Koyu gri hamur. Orta kum ve taşcık katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).
- 10.4: Mağaralar mevkii. Koyu gri ačkı (dış). Koyu gri (iç). Koyu gri hamur. İnce kum katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).
- 10.5: Mağaralar mevkii. Açık kahve ačkı (dış). Açık kahve (iç). Açık kahve hamur. İnce kum katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).
- 10.6: Kasım Tiđi. Koyu gri (dış). Açık gri (iç). Koyu gri hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).
- 10.7: Mağaralar mevkii. Koyu gri. Koyu gri hamur. Orta kum ve taşcık katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).
- 10.8: Kasım Tiđi. Kremden açık griye doğru (dış). Gri (iç). Gri hamur. İnce kum katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).

- 10.9: Gre Herşe. Kiremidimsi kahve açkılı. Kiremidimsi kahve hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).
- 10.10: Kasım Tığı. Açık kahve açkı (dış), açık kahve (iç). Açık kahve hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).
- 10.11: Ömerağa. Kahvemsi griden siyaha doğru açkı (dış), kahvemsi griden siyaha doğru (iç). Kahvemsi gri hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı. Kazıma bezeme (dış).

Çizim 11 :

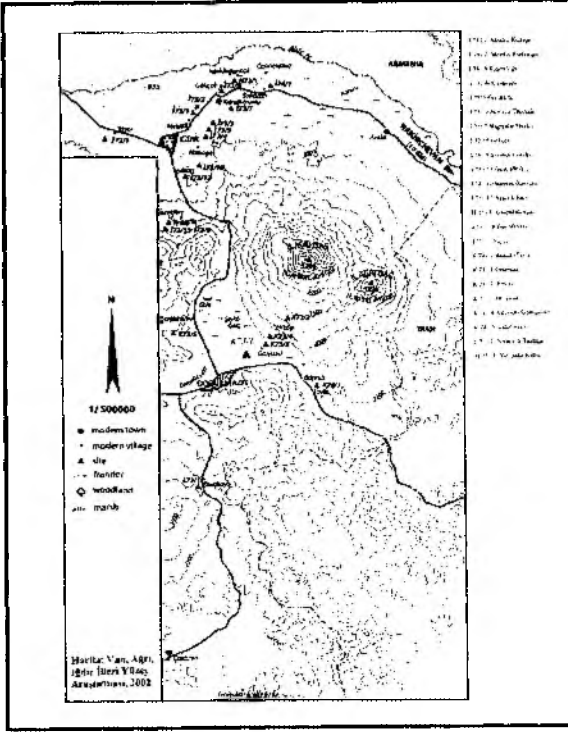
- 11.1: Melekli. Kahveden siyaha doğru açkı. Kahve hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı
- 11.2: Melekli. Kiremit açkı; Kiremidimsi kahve hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı.
- 11.3: Mefekli. Kiremit açkı; kahve hamur. İnce kum katkı. Çark yapımı.
- 11.4: Melekli. Kiremit açkı; kahve hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı.
- 11.5: Metekli. Kiremit açkı; kahve hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı.
- 11.6: Melekli. Kahve açkı; kahve hamur. Orta kum katkı. Çark yapımı.

BİBLİYOĞRAFYA

- ABİBULLAEV, O. A., 1959: *Kültepe'de Arkheoloji Gazintılar*, Bakü.
- AKKERMANS, P. M. M. G., 1988 : « The period IV pottery » and « The period V pottery », in M. van Loon, *Hammam-et-Turkman I. report on the University's of Amsterdam'1981-84 excavations in Syria I*, Institut Néerlandais d'Istanbul, Istanbul : 181-349.
- ALİEV, N. VE NARİMANOV, İ., 2001 : *Kultura severnogo Azerbajjana b epochy pozdniego eneolita*, Bakü.
- ALİEV, V. G., 1991: *Kultura Epokhi Sredneli Bronzi Azerbaidjana*, Bakü.
- ALKIM, H., 1968: "Explorations and Excavations in Turkey, 1965-1966", *Anatolica* 2: 1-74.
- AVETİSYAN, P., R. Badalyan, A. Smith 2000: "Preliminary Report on the 1998 Archaeological Investigations of Project Aragats in the Tsakahovit Plain, Armenia", *Studi Micenei ed Egeo Anatolici* 42/1: 19-59.
- BADALJAN, R. S., C. EDENS, L. P. KOHL, V. A. TONİKJAN 1992: "Archaeological Investigations at Horom in the Shirak Plain of Northwestern Armenia", *Iran* XXX: 31-48.
- BADALJAN, R. S., C. EDENS, R. GORNY, L. P. KOHL, D. STRONACH, V. A. TONİKJAN, S. HAMAYAKJAN, S. MANDRİKJAN, M. ZARDARJAN 1993: "Preliminary Report on the 1992 Excavations at Horom, Armenia", *Iran* XXXI: 1-24.
- BADALJAN, R. S., L. P. KOHL, D. STRONACH, V. A. TONİKJAN 1994: "Preliminary Report on the 1993 Excavations at Horom, Armenia", *Iran* XXXII: 1-29.
- BADALJAN, R. S., L. P. KOHL, S. KROLL 1997: "Horom 1995", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 29: 191-228.
- BAHŞALYİEV, V. B., 1997: *Nahçıvan Arkeolojisi*, İstanbul.
- BARNETT, R. D., 1963: "The Urartian Cemetery at Igdyr", *Anatolian Studies* XIII: 153-198.
- BRAIDWOOD, R. and BRAIDWOOD, L. 1960 : *Excavations in the plain of Antioch I. The earlier assemblages, Phases A-J*. The University of Chicago Press, OIP, 61.
- BURNEY, C. A., 1958: "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze", *Anatolian Studies* VIII: 157-209.
- CECCHINI, S. VE MAZZONI, S., 1998 : *Tell Afis (Siria). Scavi sull'acropoli 1988-1992*. Edizioni ETS, Pisa.
- CHATAIGNER, Ch., 1995 : *La Transcaucasie au Néolithique et au Chalcolithique*, BAR IS 624, Oxford.
- DEVEDJAN, S. G., 1981: *Lori Berd I: Resultatii raskopok 1969-1973*, Erevan.

- DHJAVAKHİSHVİLİ, A. ve GLONTI, L., 1962 : Urbnisi I. SSR Giorgian Academy of Sciences, Tbilisi.
- KHACHATRİYAN, T. S., 1979: *Artikskij Nekropol*, Erevan.
- KHANZADYAN, E. V., 1979: *Eiar-Darani*, Erevan.
- KHANZADYAN, E. V., 1995: *Metsamor 2, La Necropole: Les Tombes du Bronze Moyen et Recent*, Vol. 1, Neuchatel-Paris.
- KHANZADYAN, E. V., 1996: "Metsamor", J. Santrot (Ed.), *Arménie: Tresors de l'Arménie ancienne, des origines au IV^e siècle*, Paris: 41.
- KHANZADYAN, E. V., K. A. MKIRTÇİYAN, E. S. PARSAMYAN, 1973: *Metsamor: Issledovanie po dannim raskopok 1965-1966 gg.*, Erevan.
- KÖKTEN, İ. K., 1943: "Kars'in Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", *Bellekten* VII/27: 601-613.
- KÖKTEN, İ. K., 1953: "1952 Yılında Yaptığım Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* XI/2-4: 177-209.
- KORFMANN, M., 1982 : *Tilkitepe. Dir ersten Ansätze prähistorischer Forschung in der östlichen Türkei*. Verlag Ernsts Wasmuth Tübingen.
- KUŞNAREVA, Kh. K., 1977: *Drevnejsie Pamyatniki Dvina*, Erevan.
- KUŞNAREVA, Kh. K., 1997: *The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of cultural and socio-economic development from the eight to the second millennium B. C.* Trans. H. N. Michael from Russian. University Museum Monograph 99, Philadelphia.
- MARRO, C., 1997: La culture du Haut-Euphrate au Bronze Ancien: essai d'interprétation à partir de la céramique peinte de Keban (Turquie), *Varia Anatolica* VIII, Paris, De Boccard.
- MARRO, C., 2000 : "Vers une chronologie comparée des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IV^eme-III^eme millénaires", in Marro and Hauptmann 2000 : *Chronologies des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IV^eme-III^eme millénaires / From the Euphrates to the Caucasus : Chronologies for the 4th.-3rd. millennium B.C. / Vom Euphrat in den Kaukasus : Vergleichende Chronologie des 4. und 3. Jahrtausends v. Chr.*, *Varia Anatolica* XI, Paris, De Boccard: 473-494.
- MARRO, C. 2001 : "Analyse comparée de la chrono-stratigraphie de Norşuntepe et Arslantepe", in *Festschrift für H. Hauptmann*, Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf.: 285-291.
- MARTİROSYAN, A. A., 1964 : *Armeniya v Epokhi Bronzi i Rannego Jeleza*, Erevan.
- MELLINK, M. J., 1967: "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology* 71: 155-174.
- MİKAELİYAN, G. A., 1968: *Ziklopitscheskie Kreposti Sevanskogo Basseina*, Erevan.
- MNATSAKANYAN, A. O., 1967: "Treasures From an Armenian Lake", *The Illustrated London News* 6663, April 15: 27-29.
- ÖZFIRAT, A., 1994: "M.Ö. II. Binyıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* : 359-377.
- ÖZFIRAT, A., 1999: "1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzev Araştırması: Tunç ve Demir Çağlar", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* II: 1-22.
- ÖZFIRAT, A., 2000: "1998 Yılı Bitlis-Muş İlleri Yüzev Araştırması: Tunç ve Demir Çağları". *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 193-210.
- ÖZFIRAT, A., 2001a: *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri* (M.Ö. II. Binyıl), İstanbul, (With summary in English).
- ÖZFIRAT, A., 2001b: "Erste Betrachtungen zum ostanatolischen Hochland im 2. Jt. v. Chr.", *İstanbul Mitteilungen* 51: 27-60.
- ÖZFIRAT, A., 2001c: "1999 Yılı Muş İli Yüzev Araştırması: Tunç ve Demir Çağları", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2:123-140.
- ÖZFIRAT, A., in press a: "New Investigations on Pastoral Life of the Eastern Anatolian High Plateau during the second millennium B.C.". *Proceedings of the 3rd International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Paris 15-19 April 2002.

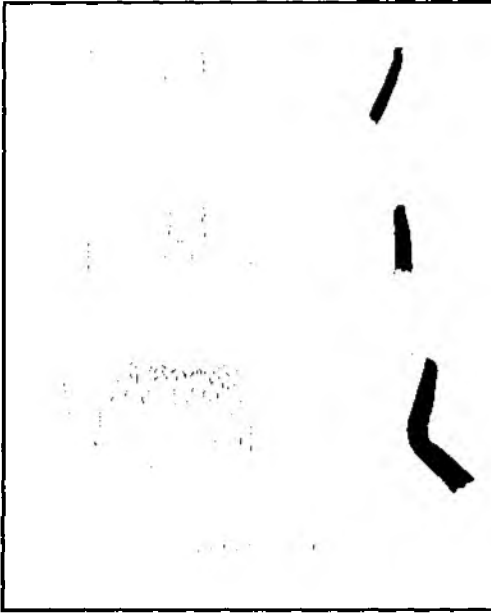
- ÖZFIRAT, A., in press b: "The Middle Bronze Age Settlement Pattern of Eastern Anatolian High Plateau: In Light of New Evidence", *The University of Chicago Eurasian Archaeology Conference, Beyond the Steppe and the Sown: Integrating Local and Global Visions*, Chicago 3-4 May 2002, in *Colloquia Pontica*.
- PETROSYAN, L. A., 1989: *Raskopki pamyitnikov Keti i Voskeaska (III-II Tis. do. N. E.)*, Erevan.
- RUSSELL, H. F., 1980, *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, BAR IS 85, Oxford.
- SAGONA, A. 1984 : *The Caucasian Region in the Early Bronze Age*, BAR IS 214, Oxford.
- SCHWARTZ, G. 1988: *A ceramic chronology from Tell Leilan. Operation 1*. Yale University Press, New Haven and London.
- SEVIN, V., in press: "Pastoral Tribes and Early Settlements of the Van Region, Eastern Anatolia". In A. Sagona (ed.), *A View from the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*.
- SMITH, A. T., 1998: "Late Bronze/Early Iron Age Fortresses of the Ararat and Shirak Plains, Armenia: Typological Considerations", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 5/2: 73-97.
- SMITH, A. T. ve K. KAFADARİAN 1996: "New Plans of Early Iron Age and Urartian Fortresses in Armenia: A Preliminary Report of the Ancient Landscapes Project", *Iran* XXXIV: 23-37.
- YAKAR, J., 2000: *Ethnoarchaeology of Anatolia: Rural Socio-economy in the Bronze and Iron Ages*, Tel Aviv University, Sonia and Marco Nadler Institute of Archaeology, Monograph Series No 17, Jerusalem.



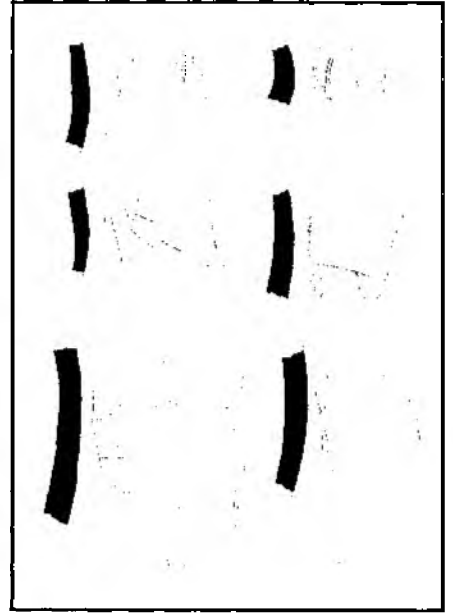
Harita : Van, Ağrı, Iğdır illeri yüzey araştırması

Çizim 1 : Van, Ağrı ve Iğdır illeri 2002 yılı merkez kataloğu

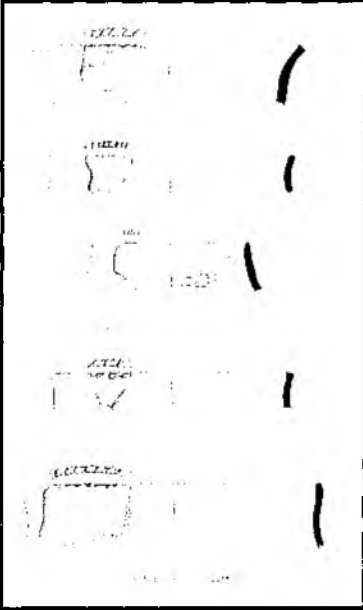
| Site code n° | Site name | Mevkii | Village | Region | Province |
|--------------|-----------------|-------------|----------------|-------------|----------|
| I 73/1 | Kültüpe | Delikaya | Melikli | Merkez | Iğdır |
| I 73/2 | Kırmı Ocağı | Kırmı Ocağı | Melikli | Merkez | Iğdır |
| I 73/3 | Kazım Dığı | Ayığı | Melekli | Merkez | Iğdır |
| I 73/4 | Hazine Tepe | Hazine Tepe | Hanapo | Merkez | Iğdır |
| I 73/5 | Üre Hırsı | Üre Hırsı | Hanapo | Merkez | Iğdır |
| I 73/6 | Tepe Kalesi | Su Deposu | Suveren | Merkez | Iğdır |
| I 73/7 | Mağaralar | Mağaralar | Karakoyunlu | Karakoyunlu | Iğdır |
| I 73/8 | Gökçe | Tepecek | Gökçeli | Karakoyunlu | Iğdır |
| H 73/1 | Güvercinçimenli | Yerboğazlı | Yerboğazlı | Karakoyunlu | Iğdır |
| I 73/9 | Kılıç Mevki | Kılıç Mevki | İlhanlı | Azık | Iğdır |
| I 73/10 | Yaycı | Çınçık | Yaycı | Merkez | Iğdır |
| I 73/11 | Gonak | Gonak | Suveren | Merkez | Iğdır |
| I 73/12 | Gök | Gök | Yukarı Erhanlı | Merkez | Iğdır |
| K 73/1 | Kevane | Ferice | Suveren | Merkez | Iğdır |
| K 73/2 | Ömerpaşa | Ömerpaşa | Gölyüzü | Doğubeyazıt | Ağrı |
| K 73/3 | Aşağı Erhanlı | Erhanlı | Aşağı Erhanlı | Merkez | Iğdır |
| K 73/4 | Elkoy | Kale | Elkoy | Doğubeyazıt | Ağrı |
| K 73/5 | Gölyüzü | | Gölyüzü | Doğubeyazıt | Ağrı |
| K 73/6 | Günasevli | Ömerpaşa | Gölyüzü | Doğubeyazıt | Ağrı |
| K 73/7 | Tarık | Tarık | Tarık | Doğubeyazıt | Ağrı |
| K 73/8 | Sağlıkçı | Kazan Muh. | Sağlıkçı | Doğubeyazıt | Ağrı |
| I 73/1 | Talı Tepe | Talı Tepe | Sonkaya | Doğubeyazıt | Ağrı |
| M 73/1 | Kuhk | Kuhk | Yenişar | Çalbiyan | Van |



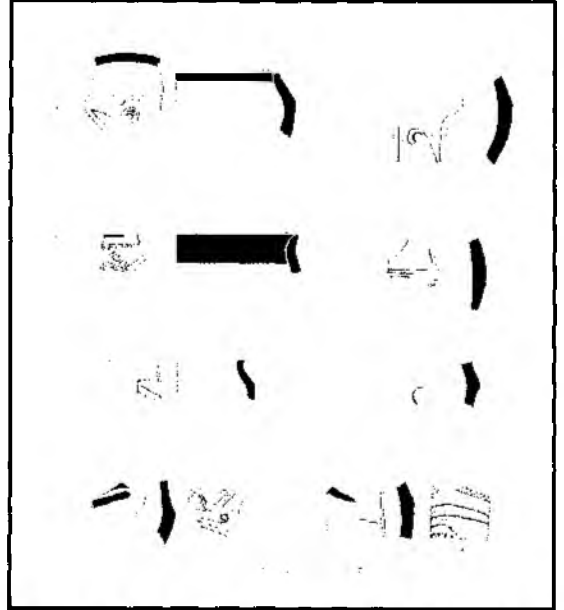
Çizim 2 : Geç Kalkolitik Dönem çanak-çömlekleri (Özırat-Marro)



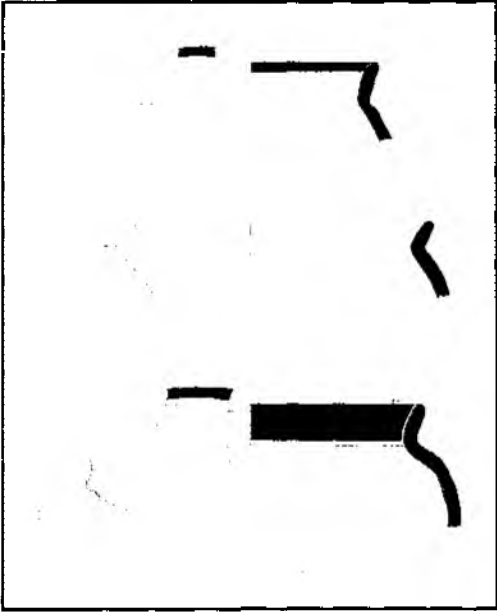
Çizim 3 : Geç Kalkolitik Dönem gövde parçaları (Özırat-Marro)



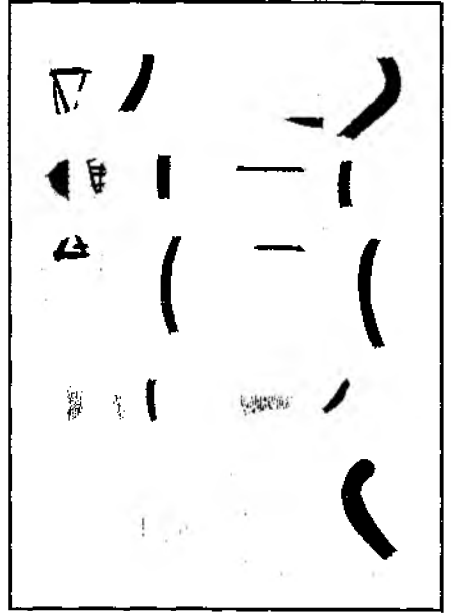
Çizim 4 : Geç Kalkolitik Dönem çömlekleri (Özırat-Marro)



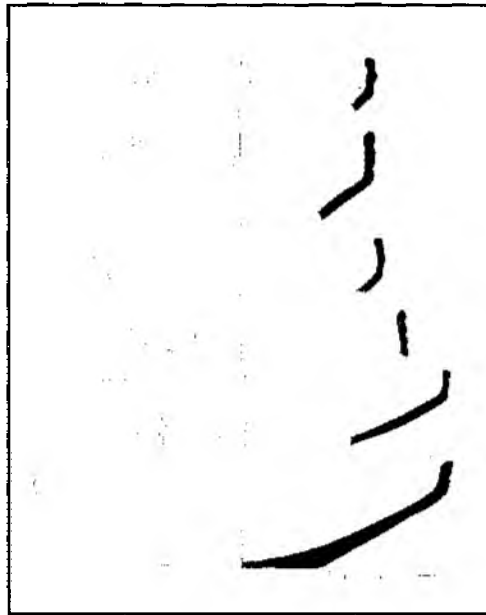
Çizim 5 : İlk Tunç Çağı çömlekleri (Özırat-Marro)



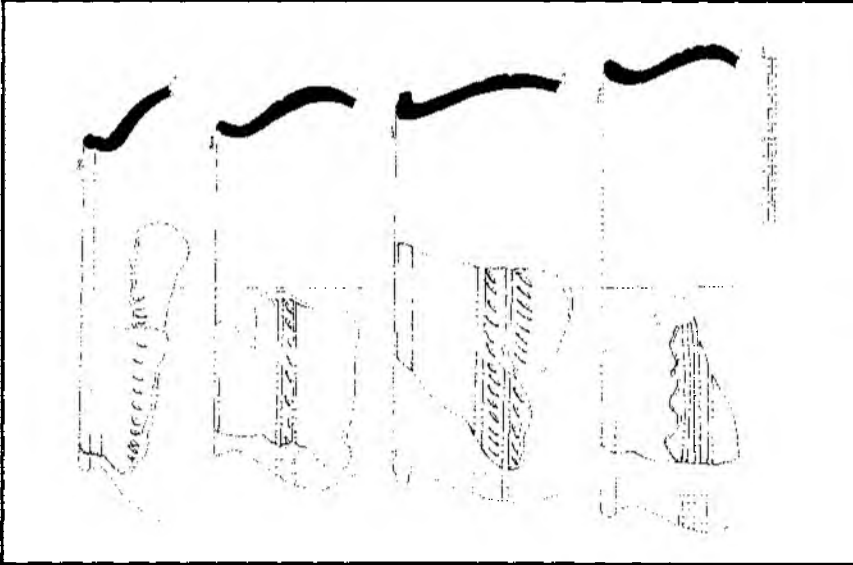
Çizim 6 : İlk Tunç Çağı çömlekleri (Özfirat-Marro)



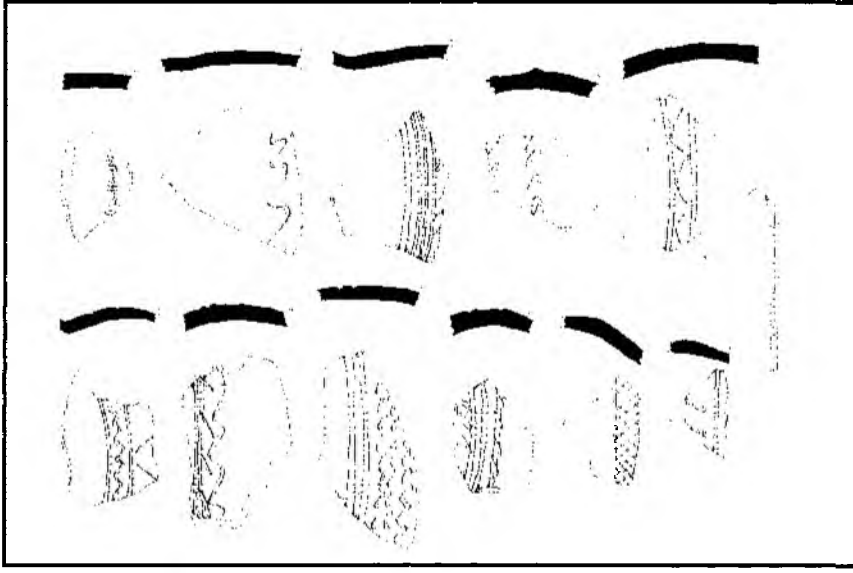
Çizim 7 : Orta Tunç Çağı çanak-çömlekleri (Özfirat-Marro)



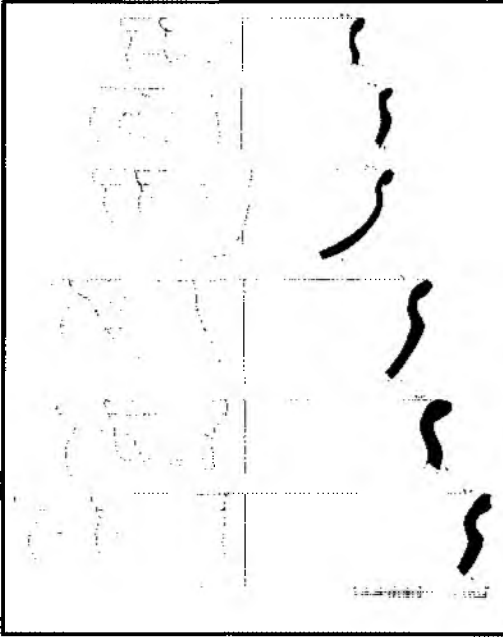
Çizim 8 : Son Tunç Çağı-Erken Demir Çağı çanakları (Özfirat-Marro)



Çizim 9 : Son Tunç Çağı-Erken Demir Çağı çömlekleri (Ozirat-Marro)



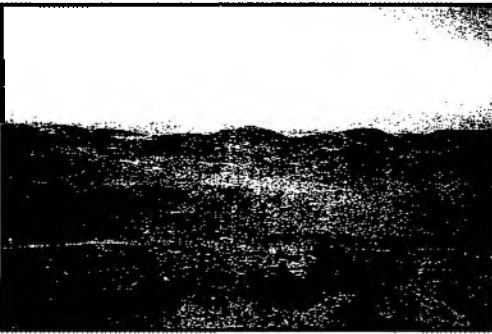
Çizim 10 : Son Tunç Çağı-Erken Demir Çağı gövde parçaları (Ozirat-Marro)



Çizim 11 : Urartu Dönümü çanakları (Özfirat-Marro)



Resim 1: Mağartepe



Resim 2 : Kasım Tığı



Resim 3 : Kasım Tığı



Resim 4 : Kasım Tığı